

Գրական գործերը

Կոստանդին ծանօթ է հիմայ հայ մատենագրութեան իր քերթողական գրութիւններով, իր գործերու ամբողջական հաւաքածոյն կը գտնուի Ս. Ղազարու մատենադարանին 103 թիւ ձեռագրին մէջ. այդ ձեռագիրը ի սկիզբն ունի սա խորագրով արձակ գրութիւն մը «Յաղագս միարանութեան եղբարց, բանք սակաւ և պիտանիք, Վիլայութիւնք զըոց սրբոց, զոր ժողովեալ գրեցի սիրով եղբայրութեան, այնոցիկ՝ որք ցանկան փափագանօք բանիք իմաստութեան»։ 52 էջեր կը գրաւեն այս գրութիւնը և սապէս կը սկսի «Յաստուածային ամենազօր տէրութիւնէն յանհաս և յանիմանալի» և այլն։ Գրութեանս ոճը, ոգին կ'ապահովեն զմեզ որ սա ևս Կոստանդինէն գրուած է, միակ արձակ գրութիւնը՝ որ ցարդ ծանօթ է մեզ։ Յիշեալ ձեռագիրը բաց ի այդ արձակէն՝ քսանուերկու քերթուածներ կը բովանդակէ, ամէնէն ալ Կոստանդինէն գրուած և 1336ին Սուրբ փօլինէն ընթերցիւնաւած։ Հարկւրէն Աւելի ձեռագիր տաղարաններ, որոնց բովանդակութեան ծանօթ եմ, առ հասարակ ամէն ալ կտորներ ունին, Մ. Նաղաշէն, Յ. Թլկուրանցիէն, Խաչատուր Կէշառեցիէն, Գր. Աղթամարցիէն, Յովհ. Կըզնկացիէն, Առ. Սիւնեցիէն, և ատոնցմէ ոչ մին ուզած է Կոստանդինէն կտոր մը հրատարակել իրենց ծաղկաբաղին մէջ. կամ չեն ուզած կամ չեն ճանչցած։ Միայն մեր մատենադարանի 559 թիւ ձեռագիրը ունի «Այսօր եղև պայծառ գարուն» ք, այն ալ զայն Յովհ. Թլկուրանցեոյ կ'ընծայէ։ Բաց ի այս 22 քերթուածներէն՝ երկու հատ մը «Մոռոզեան» կոչուած տաղարանին մէջ կը գտնուին, որով ընդ ամէնը 24 քերթուած ծանօթ են Կոստանդին Երզնկացեոյ անուամբ՝

Շաբալայի

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒԵԿԱՆ

1. Այս հաւաքածուն հրատարակած ենք Կոստանդին Երզնկացի ժ. Գ. դարու ժողովրդական բանաստեղծ և իւր քերթուածները. Ս. Ղազար 1905, էջ 306. գին ֆր. 1:

ԼԱՏԻՆ ԼԵՁՈՒՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՆԱԽՆԵԱՅ ՔՈՎ

Երբ անցեալ՝ տարի սոյն վերնագրով մեր մատենագրական ասպարիզին մէջ նորութիւն մը դիտել կու տայինք և կարծիք կը յայտնէինք թէ Ղազար Փարպեցեոյ թուղթը լատիներէն լեզուով գրուած ըլլայ, թէ Ագաթանգեղոսի և Փաւստոս Բիւզանդի սկզբնական բնագիրները նոյնպէս լատիներէն կը թուին, և հուսկ թէ Ս. Երանոսի Յոյցքը լատին բնագրի հետքեր կը պարունակէ, երբէք չէինք խաբել զմեզ թէ այս նորութիւնը առանց որ և է դժուարութեան և հարթ կերպով պիտի ընդունուէր բանասէրներէ։ Որ և է նորութիւն, որքան ալ երկար ժամանակ ու լաւ քննուած ըլլայ, միշտ կը բովանդակէ անշուշտ կէտեր որոնք ուղղութեան կամ բացատրութեան կը կարօտին. և միայն այդ ուղղութիւններէ մը Երջն է որ նոր կարծիքը հաստատուն ձև վրէժնու։ Մեր պարագային մէջ մանաւանդ պատրաստուած էինք զօրաւոր ընդդիմութեան մը պատահելու, քանի որ դարաւոր համոզմանց հակառակ յեղաշրջում մը կ'առաջարկէինք։

Սպասեցինք մինչև հիմայ որ ուսումնասիրողը պարապով կարենան իրենց առարկութիւնները ներկայացնել հրապարակաւ². բայց դժբաղդաբար դեռ երկու հատ միայն ծանօթ են մեզի, և անոնք

1. Բազմամէկ 1909 փետր. էջ 59-60 և Ապրիլ 145-160:

2. Առանձնաբար՝ համակրական և ձայնակցութեան խօսքեր ու գիրք ստացանք զանազան ծանօթներէ, որոնք մեր փորձերը աւմեկայաբող և մինչև révélation իսկ կոչելու չեն տատամսիր. խաթուտիչ է մեզ համար տեսնելը որ այսպէս դատողք ձևանաւ մասնագետներ ևն։ Յարգելով ողջերու մտերմութիւնը, արգարութեան պարտք մը հաստուցանենք արդի լեզուագիտութեան պատգամատուն, ողբացեալ Ուս. Ֆինքի յիշատակին և անուամբ, որ յատկապէս կը յորդորէր զմեզ այս փորձերը յառաջ վարելու, քննելով նաեւ հայ բառերու կազմութիւնն ու քերականական ձև.

ալ մասնական¹, թէպէտ Մեծ. Հ. Ներսիսի. Ալիքնեան ընդհանուր դրութեան համար ալ յայտնապէս կ'ըսէ, թէ չսպասուած հարկ ե համարի. . . ինչ ինչ մօտեցնոց բացատրութիւնք յատիկներէն միջոցաւ, կամայական են միայն. . . ընտրուած հիմն պարզապէս երեւակայական՝ ուրիմն յուր փորձերն պատրանք. ուստի և բաւական կան կը համարի միայն իրենէոսի Յոյցքէն յառաջ բերուած օրինակները ի նկատ առնուլ և հերքել:

Սակայն դիտելով՝ որ յարգոյ ընդդիմաբանը մեր փորձերը հերքելու համար ստիպուած են երբեմն իմաստի մեկնութիւն մը բնութելու, երբեմն զբնագրի կամ օրինակողաց սխալ ընթերցում համարելու, երբեմն ալ յունարէն բնագրի մը սխալ թարգմանութիւն ենթադրելու, և երբեմն նոյն իսկ իմաստը խանգարուած ու սխալ է ըսելով գոհանալու, ստիպուած ենք յայտնելու որ այս հերքումն ու առարկութիւնները շատ զօրաւոր չենք գտներ. և իբրեւ փաստ մեր յառաջ բերած օրինակները դեռ աւելի հաստատելու համար հետեւալ բացատրութիւններով կը ջանանք պարզել առարկուաց տարակոյնները, հին օրինակաց վրայ յաւելլով դեռ նորեր ալ: Այսու անշուշտ պիտի տեսնուի որ մեր դրութիւնը շատ ալ կամայական ու երեւակայական չէ, ապա թէ ոչ որպիսի տարօրինակ և սքանչելի գուգադիպութիւն պիտի ըլլար, հայերէն չորս գրութեանց մէջ գտնուած մութ կէտերն ու տարակոյնները, ամենեւն ալ հաւասարապէս և մի միայն լատիններէնի միջոցաւ ուղղել ու պարզել կարենալը: Թիրաւի, քան մեր առաջարկած նորութիւնը՝ շատ աւելի զարմանալի պիտի ըլլար այդ: Մեծ. Հ. Ալիքնեանը կը համարի թէ նոյն իսկ գերմաններէնի և

գաղղիներէնի միջոցաւ ալ կարելի է մեր ըրած սրբագրութիւնները կատարել, կը փափաքէինք որ փորձէր, և մենք առաջինը պիտի ըլլայինք քարոզելու որ մեր նախնիք գերմաններէն ու գաղղիներէն ալ գիտցած են սքանչելեօք. ընդհակառակն հիմա կը հարցնենք Մեծ. Հօր, թէ ի՞նչ կը մտածէ ինքն երբ կարողայ այսօրուան հանդիսի² մը մէջ, երբ ցտեկանում ևս իստպարարին, պնտարի պատերազմով. միթէ կը տատամսի՝ որ այս տողը զրոյր լատիններէն para (bellum) բառը սխալ հասկըցած է: Ուրեմն ինչպէս արդի գրագէտի մը քով սխալ բառ մը, սկզբնական բնագրի լեզուն կը յայտարարէ, ինչո՞ւ նոյնը կարելի չըլլայ ըսել նաև մեր 1500 տարի առաջուան նախնեաց համար: Եթէ չգիտնայինք այդ լատիններէն աշխարհաժանոթ առածը, ապահով ենք որ հազար ու մէկ մեկնութիւններ պիտի բնութենէնք այդ պնտարի բառը լուսաբանելու համար, և եթէ յանկարծ մէկը լատիններէնի սխալ հասկացում մը մատնանշէր, արգահատական ծիծաղի մը միայն պիտի հանդիպէր. չէ՞ որ զրոյր փոխանակ ամբողջապէս պատրաստութիւն բառը գրելու, համառօտաձեւ ու պատուաւոր պտտարի գործածած է և գրաշարը պնտարի կարգացած. միթէ կարելի՞ է տարակուսել այսքան պարզ բանի վրայ և մինչև լատիններէն բառեր երեւակայել — Նմանութիւնը չէր կրնար աւելի բացայայտ ու վճռական ըլլալ: Անցնինք առարկութեանց:

Ազնիւ և Սիր. Վանատուրը գովելի հայրենասիրութեան չափազանց խանդով մը գրեթէ յուզուած՝ մեր բացատրութեանց լաւ ուշ դրած չիբիւր. կը համարի թէ Ղազար Փարպեցիէն կ'ուզենք կապտել իր ամենափայլուն գոհարը. մինչդեռ բոլորու-

ւերու զանազան սեպականութիւնները, անդրադարձնելով մասնաւորապէս յարաբերական դեբանուան ինչ ինչ առմանց որ մի միայն լատինի և հայ լեզուի յատուկ են:

1. Վանատուր. Փարպեցեայ թուղթին վաւերականութիւնը. Բազմապէս. 1909 Յունիս 248-

254. Հ. Ն. Ալիքնեան. Ս. Իրենէոս հայ մատենագրութեան մէջ. Հանդէս Ամսօրեայ 1910. Յուլ. - Օգոստ. 200-208:

2. Հմմտ. Արթ. 1910 Օգոստ. - Սեպտ. - Հոկտ. էջ 156:

վին ընդհակառակն, ցուցնել կ'ուզէինք որ այդ անգին գոհարը նրբաթել ոսկի դրուագներով շրջաւորը մ'ալ ունեցեր է ժաւմանակաւ: Ոսկեբերանի և Ղազար փարպեցւոյ հալածման պարագայից նոյնութիւնը, զգացմանց նոյնութիւն ալ յառաջ բերեր է, և յետինս՝ առաջնոյն բացաւորութիւնները իւրացուցած՝ կրկնէր է տեղ տեղ: Բայց ասիկայ երկրորդական կէտ մ'էր. մեր բուն նպատակն էր ցուցնել որ Ղազար փարպեցի [ինքը՝ և ոչ այլ ոք], այն սքանչելի ջատագովական նամակը գրած է լատիներէն լեզուով:

Փարպեցին (յէջ 570) կ'ըսէ.

Եւ ես անպիտանս և ամենեցուն կողականք՝ թէպէտ և երկիցիմ առաջի Տեառն առն եղևայ որդի, իբրեւ զաւնդգամ՝ որպէս մեծ առաքեալն Պօղոս.

շեղագրուած բառերը կ'առաջարկէինք ուղղել Որդոյ մարդոյ լատին Filius factus hominis հիման վրայ. Թարգոյ առաքիւն ըլլորովին աւելորդ կը համարի մեր ուղղագրութիւնը, և կ'ըսէ. «բնագիրը շատ պարզ է արդէն երբ անվրդով իր վիճակին մէջ թողուի»: Եւ խնդրական բառերը կը մեկնէ, «առն եղևայ որդի (ազնուականի որդի, մարդոյ գտակ, ժողովրդական բացատրութեամբ)»: Սակայն ուրիշներ ալ արդէն այսպիսի բացատրութիւն տուած էին, բայց անբաւական և անյարմար սեպուած էր այդ. անբաւական կը համարի զայդ նաև Մեծ. Տ. Նորայր՝ որ մեզի հազորդուած մտերմական տեղեկութեան մը համաձայն, այս խնդրական բառերը կը կարդայ առ նկոյն սրտի. և կը փութանք խոստովանելու որ ուղիղ է իւր ընթերցումը, քանի որ Ղազար՝ Պօղոս առաքելոյն կը համեմատէ ինքզինքը, և քանի որ նախորդ էջին մէջ ըսած էր Սուրբ Պօղոս զվեճալ խմն (ուրեմն առ նկոյն սրտի). և տեղի չմար ոչ Մեծ. Վանատուրին մարդոյ գտակ և ոչ ալ մեր Որդի մարդոյ բացատրութեանց:

Միւս կէտերը, (էջ 610) ըստ նորագիտութեան 1910

Տեառն մեծի հրահանգին — զոր մենք ըստ Տեառն ինքնին (= Քրիստոսի) կը հասկենանք, և ազնիւ ընդդիմաբաննիս ըստ նորին Տեառն (= Արքայաւան) կ'ուզէ, և (էջ 603) պատասխան երևոյց, զոր մենք անկեալ, ի կախ դիմօք կը մեկնենք, և ինքը բուն նիւթապէս փաթրուած կ'ուզէ, մեծ կարեւորութիւն չունին առաջարկուած խնդրոյն համար, և եթէ ինքը չուզեր մեզ շնորհել, յօժարակամ մենք իրեն կը շնորհենք: Կը շնորհենք նոյնպէս ի միշի յիկնի, կծկեալ, պարեգտաւորք, բռնեբը: Կ'ուզէինք նոյնպէս շնորհել նաև զգոստոսիւն = աստիճան, պատի (էջ 587) բառը հետեւեալ պարբերութեան մէջ.

Փանգի յաղագս ատելոյ զիս . . . սուրբքդ և անարատք և յամենայն մեղաց ազատ ուսուցիչքդ Հայոց թող ի մեծամեծան ձկտեցուցանել զիս, յեպիսկոպոսութիւն և կամ ի նոցին յառաջին զգոստոսիւն, և կամ յեկեղեցւոյ զատուարութիւնս, այլ և քրիստոսկոպոս ոք չարար, զոր Պարսիկք և արք տնաւորք գործեն և այսօր,

ուր Մեծ. Վանատուր զգոստոսիւնը՝ իր գոստոստոսիւն կ'ուզէ կարգալ, եթէ իրեն ենթադրածին և վկայածին՝ թէ «այնքան ամբողջ պարբերութիւնը փարպեցւոյ համար տեղական և անձնական նկարագիր ունի», բոլորովին հակառակ պարագայ մը չունենայինք զոր պարսիկք և արք տնաւորք գործեն բառերով. որոնք այսպէս այլակերպուած և տեղափոխուած ձևի մէջ իսկ կը յիշեցնեն Ոսկեբերանի մէկ բացատրութիւնը, երբ Ս. Հայրապետը խօսեալով կրօնաստեղաց ղէմ եղած հաւանանաց վրայ և յիշելով վանքերու հրդեհեղն ու կործանելն, զարմանք կը յայտնէ թէ ինչպէս այս ամէնը կ'ընեն քրիստոնեայք որ յաղատարք Պարսից անհաւատից բողոքացաւ նեն զիրոյ սիրով (տես. Աւգեր. վրդ. Ոսկեբերանի): Եւ յիշուի ինչ կապ ունին եկեղեցական իշխանութեանց, եպիսկոպոսութեան կամ քրիստոսկոպոսութեան հետ

լով և a nemine (= ոչ որե) a numi-
ne (= ի կամոց) կարդալով:

Բայց ինչ որ այս նամակիս մէջ ամե-
նահնչուն փողն է լատինական բնագրի,
ունինք յէջ 610 որմէ նոյն իսկ մեր պա-
տուական հակառակորդը վայրկեան մը կը
վարանի. և այս անգամ անշուշտ պիտի
համոզուի եթէ իւր առջև ներկայացած
գոտարութիւնները հարթենք:

Ղազար Կ'ըսէ (էջ 609-610)

Այլ ի դէպ համարիմ ընդ նոսին
յիշել և զտէր Աբրահամ զեպիսկո-
պոս, որում ըստ ձաթի (= ուղղելի
ըստ ձայնի) խորհրդոյն և չհանգու-
ցանէր ի ծերութիւնս, և կարող լի-
նէի առ նմա գոնեա սուղ ինչ ժա-
մանակ մնալ:

Հոս ի ծերութիւնս բառը փոխելով ի
գոգն, ուղղելով լատին senum և senium
բառերու շփոթութիւնը, և չ'անգոյցանէր—
ուղղագրելով և զիս հանգուցանէր, որով-
հետեւ me (= զիս) կարդացուած է ne
(ոչ, չ), Կ'ունենանք ըստ գողտր իմաստ
մը. «հարկ կը համարիմ յիշել նաև Տէր
Աբրահամ եպիսկոպոսը որ իր անուան
խորհրդոյն համաձայն զիս ալ հանգչեցնէր
իւր գոգը և գէթ քիչ մը ժամանակ կարեւ-
նայի մնալ իրեն քով»:

Արդոյ վանատուրը «գոտար (կը հա-
մարի) թէ երբէք Փարպեցի մտածած ըլ-
լայ ի գոգն Այրահուսու ալլաբանական
բացատրութիւնը թանձրացնել այդ աստի-
ճան»։ — Եւ սակայն ինչ աւելի բնա-
կան և զգայուն՝ Աբրահան և Ղազար ա-
նուանց զուգորդակութեան մէջ, քան՝ հա-
լածուած ու թափառական Փարպեցւոյն
կողմանէ աւետարանական զմայլելի այլա-
բանութիւնը իսկոյն յիշելն և յիշատա-
կելը:

Երկրորդ գոտարութիւնն որ այս մեկ-
նութեան նկատմամբ իւր առջև կը ներ-
կայանայ՝ բոլորովին անգոյ cauchemar
մ'է. որովհետեւ բուն Ղազար ինքն է այս
նամակիս հեղինակը:

Երրորդ գոտարութիւն մ'ալ Կ'ունենայ

քիչ մը վերջ յիշուած «հոնգոյն մեծի գտե-
ձոս ամփոփելոյ հաշուի զպարսպումն զայն,
արդ ինչ է այդ պարսպումը», կը հարցը-
նէ, և յիշելով իմաստաւոր բանի բացա-
տրութիւնը կը տարակուսի թէ ո՞րն հասկը-
նայ, իմաստափորոյրի՞ն քի հարստարտա-
նորի՞ն։ — Ո՛չ մին և ոչ միւրը, Սիր-
վանատուր. իմաստաւոր բան—ը է ըստ
Ղազարայ և ըստ Սրբոց Հարց ողիղ հա-
ստոյ վարդապետութիւնը, որուն վրայ է
նաև բոլոր իօսքը, և զոր աւետարանա-
կան օրինակին համեմատ (որով և վերա-
գոյն յիշուած ըստ Տեսոն ինքին—ը Յի-
սուսի յայտնապէս ակնարկուիլը կը ստու-
գուի) վարչամակին ծայրը ծրարուած ու
ամփոփուած գանձի մը կը նմանցնէ: Այդ
իսկ է պարսպումն, մնալն առ Աբրահամու
և լսել ուղիղ հաւատոյ վարդապետութիւ-
նը, որուն ղեռ կը ցանկայ Ղազար որ-
քան ալ ի տղայաբեան ոսկեայ (և կեայ)
նովիմը ի նմին անփոփոխութեամբ, մինչև
ի վախճան կենցաղոյն:

Այսպէս մեր ազնիւ հակառակորդին ա-
ռարկութիւնները պարզելէ վերջ, մինչև
ցայժմ յիշուած օրինակներու վրայ աւելցը-
նենք ղեռ հետեւեալները, որոնք մեզի հա-
մար պայծառ քարոզներ կը թուին լատի-
ներէն բնագրի: Այսպէս օրինակի համար
երբ յէջ 604 կը կարդանք

«յարգելով և անմոռաց զարմանալով
զլուսաւոր և զանգայթ բանին բղիւնմն ի
հրապարակս և ի փողոցս, և այլն»

չենք կրնար իսկոյն լատին miro բայ
մը չնշմարել որ փոխանակ դիտել, տես-
նել թարգմանուելու՝ դարձանք թարգմա-
նուած է: Այս miro բայը ուրիշ անգամ
մ'ալ տարբեր սխալի մէջ գայթեցուցեր
է անվարժ թարգմանիչը, որ յէջ 587 մե-
զի կու տայ

որոց չհայեցեալ յիւրեանց գե-
րանն՝ յայլոց մատուցեալ յակինն՝
լնլնլն հանել շիւղ

փոխանակ ըսելու՝ որ, իրենց աչքին
գերանը թողուցած, ուրիշի աչքին շիւղը
հանել կը չսկսուի:

Այսպիսի թարգմանութեան սխալ մըն ալ կը նշմարենք յէջ 572 երբ փարպեցին կ'ըսէ:

Իսկ ըստ առաւելեալ շնորհիս, զոր ետ ինձ Քրիստոս, եթէ արժանաւորի կամ անարժանի, զայն տուիչն քաջ զիտաց: Այս աղօթքն քեզ իսկ և արժանի:

Այս վերջին բացատրութիւնը անմիջապէս յաջորդ պարբերութեան վերջն ալ կը կրկնէ (անշուշտ օրինակողը, թէպէտ անկապ և աղմատ կերպով). ապա ստոյգ, առաւել քեզ իսկ էի արժանի, յանկերգ մը ձեռնհեղուով, ինչպէս նախորդ երկու պարբերութեանց ալ ըրած էր Ըստ այդմ մաւսին ի Հայս քեզ Տեսնեմ անկ էի և Այլ ըստ այնմ ամենայնի քեզ Տեսնեմ անկ էի տողերով:

Գիտենք այժմ որ այս իմաստի մէջ պարսպնեւ (կրկ. ստոյգ) իրեն յարմար տեղը չէ և թէ հոն բուն կը պահանջուի ըստ մը, պայծառ իմաստ մը տալու համար այսպէս: «Բայց Աստուծոյ շնորհիւ համար զոր տառա ինձ Քրիստոս, արդեօք արժանաւորի՞ մը՝ թէ անարժանի, զայն տուող ինքը գիտէ. յայց նոյն իսկ քու կարծեօքը (= ըստ քեզ) ալ՝ արժանաւորի (տուած է): Եւ այս ուղղագրութիւնը կ'ունենանք եթէ թարգմանչին հետ juste (= արդարեւ, ստոյգ) կարգաւու տեղ, զորդին հետ juxta (= ըստ, համեմատ) կարգանք լատին բռնագրի մէջ:

Ասոնցմէ աւելի պայծառ է վերջին օրինակին զոր կը քաղենք ճիշտ նոյն 572 էջէն: Փարպեցին կ'ըսէ առ վահան.

Վասն զի ի դայտոս յայտմ՝ զքո զքաջութիւնդ զօրացուցեալ պայծառացոյց վերին խնամակալութիւնն քան զամենեցունց, որք էին և կամ որ այժմ են ի Հայս. և զիմ շնորհս՝ քան զբազումս պարեգօտաւորաց:

Հոս ուրեմն մեզի համար անկարելի է ի դարձուս յայտմ բացատրութեան մէջ չնշմարել լատին in hoc saeculo և չուղ-

ղել զայն յաշխարհիս յայտմ, ինչպէս ուրիշ տեղ փարպեցին ինքը ըրած է, ըսելով յէջ 607

Արդ ես անա ըստ արժանին որոց զործեցին ընկալայ զպատուհասն ... իսկ այլ առաքելանման մարդիկն՝ ընդէր այսպիսունս, և ես առաւել քան զայնս դիպեալք՝ ի յաշխարհիս ի յայտմ, խստագոյն վշտիւ վախճանեցան:

Եթէ մեր դիտողութիւնը ուղիղ չէ, և այս փոքրիկ նամակի մը մէջէն քաղուած այսքան բազմաթիւ և յայտնի օրինակները բոլորն ալ պատահական զուգահայտութիւն մ'են, պարզապէս հրաշալի է այդ:

Ճիշտ այսպէս ըսելու ենք նաև Ս. Երանոսի Յիյոքէն քաղուած օրինակներու համար զորս հերքել կը ջանայ Մեծ. Հ. Ակիմեան, որուն սակայն ստիպուած ենք նախ հարցում մ'ուղղելու, թէ ինչո՞ւ համար յետ ըսելու որ Հ. Աղեքեանի... թուր փորձերն պատրանք ցոյց տալու համար բառական կրեւոյ ըլլայ իրենեան Յիյոքէն յերած բերած օրինակները ի նկատ տանող և հերքել. — և դարձեալ Տեսնեմ այժմ «յատիկներէն» քննարկի մետքերը, զորոնք կը թուէ Մեծ. Հ. Աղեքեան, մի առ մի չըթուէր և ի նկատ չառնուր մեր յառաջ բերած բոլոր օրինակները և լատին ընագրի հետքերը, այլ առանց բան մ'ըսելու՝ մեր յիշած տասը օրինակներէն միայն չորսը կը ընեն՝ 'իդիմամը թէ մոռացութեամբ Երկրորդ հարցում մ'ալ, թէ՛ մինչդեռ մենք չորս գրութեանց մէջ լատին լեզուով բնագիր նշմարած էինք, ինչո՞ւ համար Մեծ. Հայրը երկիցս յիշելով փարպեցին, Ագաթանգեղոսը, Երանոսը, երկու անգամ ալ կը լռէ փաստոս Բիւզանդը: 'Իդիմամը թէ մոռացութեամբ Մեծ. Հայրը կը համարի նաև որ մեր կողմանէ շփոթութիւն մ'եղած ըլլայ կամ մանաւանդ ձուլում մը երկու Ստեփանոս Լեհացիներու անձանց: Բնորոշելով հանդերձ որ երբեմն Հոմերոսն ալ կը ննջէ, կը փութանք փառաւելու այս ենթադրութիւնը, տարակոյտը,

և յայտնելու որ մեր կողմանէ այսքան տարրական կէտի մը տգիտութիւնը քիչ մը չափազանց պիտի ըլլար. եթէ մեր անցյալտրութիւնը կրնան երկզիմութեան մը տեղի տալ պատճառն այն է որ հարկ մը չէինք տեսած, և մտերբնէս իսկ չէր անցած, մատենագիր մը յիշատակած միջոց կարգաւ շարելու անոր անունը, մականունը, հայրենիքը և այլն: Մեզմէ առաջ ուրիշներ ալ նոյն ակամայ յանցանքը գործած են, և մեզմէ վերջն ալ ցործի նոյնպէս կը մեղանչէ Մեծ. Հ. Ս. Վարդանեան մի և նոյն անձի համար անխտիր գործածելով Ռոյքա, Լեհացի, Ստեփ. Լեհացի, (Հանդէս Ամս. 1910) որոնք կըրնան անուշադիր ընթերցողաց մտքին մէջ շփոթութիւն յառաջ բերել և զանազան մատենագիրներ կարծեցնել:

Գալով բուն նիւթին, Մեծ. Հ. Ակիւնեան յունարէն բնագրի մը ի նպաստ կոտելով զարմանք կը յայտնէ որ Երանոսի հրատարակիչը «չեն նկատած ամենամեծ յատկանիշը՝ բառական հետեւումը թիւնն յունարէն շարադասութեան, հայերէն լեզուի մէջ ուղղակի յունարէնէ մուտ գտած նոր ասացումները, և այլն»: Սակայն այս ամէնը և աւելին ալ արդէն Մեծ. Հ. Ներսէս Անդրիկեան նկատած էր ու շեշտած (Բազմապէս 1908) և զանոնք աչքի առնելու ունենալով հանդերձ մենք հրապարակ ելանք: Մեծ. Հ. Ակիւնեան իր կողմանէ ալ մի քանի օրինակներ կը բերէ, որոնք ըստ մեր կարծեաց շատ հետեւ են ասպացոտութիւն մ'ըլլալէ իբրև Գեղեցիկ գրասկան մը թոյր գործոյն համար անուամբ սկզբագրին, մէջ կը բերէ Եսայայ մարգարէութեան ԺԱ. 1-10 համարները որոնք կը գտնուին նաև Յոյցք-ի մէջ

(յէջ 44-45) և հոն յատկապէս կը մատնանշէ

1. բարեկալտութիւն բառը = εὖ-σεβεία բարեպիտեան. — Բայց ի՞նչ բառով կ'ուզէիք ուրեմն որ Թարգմանեւէր pietas բառը զոր ունի այստեղ լատին Երանոսը (Բնդդիմ Հերմանոսոց Գ. գլ. Ժ.):

2. դատեցի նոսաստի դատաստան ըստաճը, որ քառ առ քառ յունարէն է կ'ըսէ. κρινει ταπεινῶ κρισιν. — Բայց միթէ բառ առ բառ լատիններէն չէ՞, կը կրկնենք մենք, կարգալով ճիշտ լատին Երանոսի մէջ *judicabit humili judicio*, և յետոյ

3. և ողորմեցի նոսաստից երկրի, որ Ս. Գրոց մեր և ուրիշ ծանօթ բնագրաց ու Թարգմանութեանց մէջ ընդհանրապէս կը դրուի և յանդիմանեցի զիտեարին երկրի՝ Հոս Մեծ. Հայրը կ'ենթադրէ որ Թարգմանիչը յունարէն ἐλέγξει (= յանդիմանեցի) բառը կարգացած ըլլայ ἐλέγσει (= ողորմեցի). և այս՝ յառաջ բերուած օրինակներու մէջէն (որոնց վրայ այլ ևս չենք երկարեր) անշուշտ ամենէն աւելի ծանրակշիռը պիտի ըլլար եթէ Մեծ. Հոր ենթադրութիւնը ուղիղ ըլլար: Դժբաղդաբար իր բոլորովին այլազգ է. հոս ոչ թէ յունարէն բառի մը սխալ ընթերցումն կայ, այլ մանաւանդ Ս. Գրոց բոլորովին տարբեր բնագրի մը գործածութիւն. և ասոր ասպացոյց ունինք նոյն ինքն Ս. Երանոսէ որ Ընդդէմ Հերմանոսոց Գ. գրքին Ժ. հ. ըրող զլիսուն մէջ Եսայայի միևնոյն տեղը յիշատակելով՝ կը զնն դարձեալ երրորդ տարբերութեամբ մը *et arguet gloriosos terras*.

Ասոնք ընդհանուր տեսութիւններն էին ի նպաստ յունարէն բնագրի¹, և մեզի ա-

1. Մեծ. Հայրը շատ աւելի զօրաւոր զէնքեր գործածած կ'ըլլար եթէ Յոյցք-էն յառաջ բերէր, օրինակի համար

ա. իւր և քո-յի յաճախ փոփոխ կիրառութիւնը որ յուն. εαυτοῦ և σαυτοῦ-ի շփոթմամբ կրնար դիւրաւ յառաջ գալ:

բ. յէջ 4 վասն զի փրկութեան մերոյ տարուհի ԿԱՅԱՊԱՆՆ ԲԱՆԱՍՏ Է. ուր անիմաստ շարունակ

կական բառը շատ լաւ մեկնութիւն մը կրնար գտնել յուն. συνοχη և συνχεα-ի շփոթութիւն մ'ենթադրելով. (շարունակութիւն փոխանակ ամփոփումն, պարունակութիւն-ի):

գ. յէջ 37 այսպէս առհ Տէր Աստուած ցոծեալ իմ Տէր, որ անուշտ Կծօց անուան և Կծօց բառի շփոթութեան մ'արդիւնք է, - և այլն. Թէպէտ ասոնց ալ հակառակ պատրաս-

որիմ կու տան դարձեալ կրկնելու, ինչ որ առաջին անգամ ըսեր էինք, որ ամենա-
դժուարին է յունարէն և լատիններէն լե-
զուաց մէջի նուրբ տարբերութիւնը նշմա-
րել թարգմանութեան մը մէջ, առանց խոր
գննութեան, Յունարէն և լատիններէն եր-
կու ամենանման հարազատ՝ մանաւանդ թէ
երկուորեակ՝ քոյրեր են, որոնք բնորոշ յատ-
կանիշերը ճանչնալու համար չբաւեր ի-
րենց տան բարեկամ այցելու մ'ըլլալ,
այլ պէտք է բուն մտերիմ տնեցի ըլլալ:
Անցնինք հիմա ուղղակի մեր փորձե-
լուն դէմ եղած հերքումները քննելու:

Առաջինն է անկէ բառը anima-յի մի-
ջոցա մեկնելնիս և շարադրեալ բառը լատ.
compositus-ի համեմատելնիս: — Կը
զարմանանք որ ինչո՞ւ մեր Պատուական
Հայրը այս մեր ըսածները հերքելու հա-
մար կը պըպտէ Երանոսի Ընդդէմ Հիւ-
ճառոցը—ը դուրս քաշելու համար մար-
մնոց յարտաբան վերաբերեալ կտոր մը ուր
հոգոյ և ոգիդէն յունկ զանազանութիւնը
կը դնէ Ս. Հայրը, և որ ամենէին կապ
մը չեն կրնար ունենալ մեր խնդրական
տեղւոյն հետ, ուր խօսքը մարդուս ի հոգ-
ւոյ և ի մարմնոյ կազմութեան վրայ է:
Ինչո՞ւ համար յարգոյ Հայրը կ'անտեսէ
նոյն իսկ այդ Ընդդէմ Հիւճառոցի Գիրքը
Յ. զուլի ԺԶ. գտնուած պարբերութիւնը
որ բուն իսկ մեր պահանջած է, և ուր
կ'ըսուի et haec quidem in homini-
bus capit dici, cum sint compositi
natura, et ex corpore et anima sub-
sistentes:

Երկրորդն է հիպոպոն բառին մեր տուած
համապատասխան somnium բառը զոր

կը համարենք թէ թարգմանիչը som-
num-ի տեղ կարգացած ըլլար: Թարգոյ
Հ. Ալէինեան քանդաքանի կը գտնէ այս
մեկնութիւնը և մեր առջեւ կը դնէ աս-
տուածաշունչի բնագրի յուն. ΞΑΝΘΟΣ բա-
ռը: Կը ցուսինք որ մեր միտքը չէ հաս-
կեցուած. ինչ աւելի պարզ կար քան
հայ. «իպոպոն բառին դիմաց դնել նաեւ
լատ. ecstasis բառը, ինչպէս ունի Ս.
Գրոց լատին քնագիրը, և ինչպէս մեր Մեծ.
ընդդիմախօսն ալ կը յիշատակէ: Բայց մենք
ուրիշ բան կը դիտենք, և իրեն Աստուած
նկարգումն արկ ի վերայ Այսամ—յի մէջ
կը տեսնէինք նոյնութիւն մը ուն երկուսի
դրստտին քունն, «այ եղև ի վերայ Այսա-
մոյ՝ կամեցեալ Աստուծոյ խօսքին հետ և
այն պատճառաւ ալ կ'առաջարկէինք som-
nium և somnum-ի շփոթութիւն մը դի-
տել:

Երրորդ կէտն է քանզի այս մոլորութիւն
է եւ ծիփցիլոյն խօսքը զոր կը գտնենք յԵՋ
40 ուր Երանոս Եսայեայ Է. 14-16 հա-
մարները կը մեկնէ: Այս խօսքը մենք կ'ա-
ռաջարկենք ուղղել լատիններէն բնագրի մը
ենթադրութեամբ՝ այսպէս. քանզի այս է
կոյտմն բնութեան: Ընդհակառակն ազնիւ
Հայրը կ'ուզէ հոն տեսնել յունարէն πλάγη
և παῖδα բառերու շփոթութիւն մը, և կու
տայ խօսքին այսպիսի իմաստ մը. քանզի
այս մանկութիւն է և ծնեցելոյն — վասն զի
ծնածը հաւ. մանկութիւն ունի կամ նման
միտք մը: — Արդ տեսնելու համար թէ
որքան անյարմար է մարդութիւն ծնեցե-
լոյն-ի տեղ մանկութիւն ծնեցելոյն կարգա-
լը, և ընդհակառակն որքան բնական և
յարմար է նոյն տեղը կոյտմն բնութեան

տուած էինք և պիտի պատասխանէինք կարգաւ,
առ

ա. որ միևնոյն շփոթութիւնը կրնար աւելի
դիւրագոյն յառաջ գալ tuus և suus լատիններէ-
նով, ինչպէս օրինակներ պակաս չեն. —

բ. որ շարունակական բառը բուն իսկ թարգ-
մանութիւն է լատինի consecutio բառի որ հոս
սխալ առմամբ գործածուած է, և որ պէտք
թարգմանուի ստացումն, ինչպէս խօսքին շարքն
արդէն կը պահանջէ. արդ ասեմք ի հաւատոց
ՍՏԱՍԱՆ... և գո՛ւտտուն ճշմարտութիւնն ՍՏԱ-

ՅՈՒՑԱՆ... այդ վասն զի փոխութեան միտք
ԵՐՈՒՆԿԱՍԱՆ (ուղղ. ՍՏԱՅՈՒՄ — consecutio)
հաւատ է, քաղում իւրեւ զարմանոյ ամա
պարտ և արժան է տանի, և այլն. —

գ. Կիչոյս անուան փոխարէն Տէր գտնուիլն
իսկ մեզի կոռան մ'է լատին բնագիր մը տես-
նելու հոս և համարելու որ թարգմանիչը Kyros
անուրբ սոսկ յունական Kyrios (= Kyrie ձե-
ւով ամենայաճախ լատիներէնի մէջ) բառը կար-
ծած ըլլայ:

կարգալը, յառաջ բերենք բոլոր խօսքը (էջ 39-40):

« Վասն այսորիկ տացէ Տէր ինքն քեզ նշան. ահա կոյսդ յղասցի և ծնցի որդի և կոչեանջիք զնա Եմանուիլ... Եւ զի ծնաւ նեւ ի կուէ զեկոյց և զի ճշմարտապէս մարդ, ի ձեռն ուտելոյն նորա հանդերձեալ ազդեաց, և վասն մանուկն սասել զնա,

Առաջին եւ վստե անուանեցինք նա, քանզի այս միջոցով թիւն է և ծնիցուն լոյս, եւ անուանեալ կրկին՝ երթալովսն յեղուան Մե. սիւս քրիստոսն եւ հայոցն Յիսուս փրկիչ, եւ երկոյցին անուանեց զործոց իմն գործեցելոյս անուանեց են. քանզի քրիստոսն անուանեալ է վստե զի օտ և զարգարեաց զմանայն... եւ քրիկ յայն. անուան, զի քրիկ թիւնսն պատ. ճառք եղև... արդ վստե այսորիկ փրկիչ. իսկ Եմանուիլն թարգմանեալ է բնոյ ձեզ՝ Աստուած կամ իբրեւ բողոքական բարբառումն նա. ոեալ ի մարգարէն, զոչ այնմ բնոյ մեզն եղիցի Աստուած. — և այլն

Ուրեմն ինչպէս կրնայ հոս կցուիլ, այս մասնակութիւն և և ծնիցելոյն:

Զորորդ և վերջին կէտն է (մինչդեռ մեր յօդուածին մէջ դեռ վեց կէտեր ալ կային) դարձեալ եր մարմնաւոր և մարդ լինել իմաստի մէջ զտնուած դարձեալ բա. որ, զոր մենք կ'առաջարկէինք ուղղել կամեցեալ եր՝ իբրեւ թարգմանութեան սխալ, voluerat բառն ծագած զոր թարգմանիչը volverat-ի հետ շփոթեւ է: Ասոր հակառակ Մեծ Հ. Ալիքեանն կ'ուզէ տեսնել օրինակողի սխալ մը, և դարձեալը կը կարդայ համընդհանրեալ եր. — Յիւրեան այս առաջարկուած ուղղագրութիւնը մեր. ժելու պատճառ մը չունինք, և մեզի հա.

մաք նշանակութիւն մը չունի լատին բնագրի ի նպաստ բերուած օրինակ մը նուազ կամ աւելի բլլալը: Միայն թէ քիչ մը կը դժուարինք համոզուելու որ իրապէս օրինակողի սխալ մ'ունինք առկէնիս, քանի որ միւսինոյն հանդերձեալ եր բացաւ տրութիւնը զորմիտ զանազան էջերու մէջ յաճախ կը յեղյեղուի և երբեք զրգարական փոքրիկ շեղում մը չենք տեսներ, ինչպէս կը տեսնուի ուրիշ բառերու վրայ. հոս միայն օրինակողը պիտի քննարկ և հանդերձեալ-ի տեղ դարձեալ գրէր:

«Ըստ այսմ լատիններէն սկզբնագիր մ'են. թաղել աւելորդ է բոլորովին և չկայ կոուան» կ'ըսէ Մեծ. Հայրը. իսկ մենք կը կրկնենք թէ ունինք ակն յայտնի լատին բնագրի մը հաւաստիւրդը, որուն ապացոյց բացի նախորդ յօդուածի մէջ մեր յառաջ բերած տարբ վկայութիւններէն, որոնց չորսը միայն հերքել ջանացած էր և յաջողած չէր [գէթ մեր դատամամ], յառաջ բերենք դեռ ուրիշ շատերէ՝ մի քանի հատ ալ, որոնք կարելի է համոզիչ բլլան:

Ե՛ջ 15. զոր օրինակ գնացին եզովքն. ուղղ. ելին, կատարեցան եզովքն. ԵՅԵՕ-որ գնալ թարգմանուած է:

Ե՛ջ 49. քանզի առ Աստուծոյ փորձեցեալն և ի մտի եղեալն որոշեալն եղանէ. ուղղ. հաւանեալ կամ հանցեալն և ի մտի եղեալն. proba-փորձել թարգմանուած փո. խանակ հաճել, հաւանել-ու.

Ե՛ջ 52. ի դարձ մեր ասացաւ. ուղղ. առ մեզ ասացաւ. adversus.

Ե՛ջ 54. իսկ Պիղատոս... հարկեալ ա. կամայ տալ զնա ի մահ, որ զի քի ոչ որ զայս տրասցէ՝ ըսն զհակասական կայսեր գործել, տարկցուցանելով զմարդ, որ բա. զատոր անուանի. — Ո՛վ կարող է հոս այս քան-ով իմաստ մ'ըմբռնել. ընդհակառակն եթէ ուղղենք թարգմանիչ լատիններէնի մէկ սխալը և praeter-ի տեղ paretur կար. դանք, իսկոյն ամէն ինչ կ'ուղղուի և կ'ու. նենանք պայծառ իմաստը. «Իսկ Պիղատոս ստիպուեցաւ ակամայ դատապարտել զնա ի մահ, որովհետեւ եթէ զայդ չընէր, կայսեր հակառակ գործել պիտի երեւար, ա.

1. Եթէ ընդ ձեզք-ը օրինակողի սխալ մը չէ՝ փոխանակ ընդ տեղ-ի, ինչ որ շատ հաւանական է, կնարկ ի նպաստ յունարէնի օրինակ բերելի դիմոն և նյմոն-ի շփոթութիւն նկատելով. որուն հակառակ պիտի առաջարկէինք մենք ալ nobis-vobis-ի շփոթութիւն մը:

պրեցնելով մարդ մը, որ թագաւոր կ'ա-
նուանուէր»:

Ելէ 37. Տէր տասց առ իւ, որչի իմ
ես. ես մերկ ծնայ գրեզ. — տարօրինակ
ընթերցուած մը, հակառակ Ս. Գրոց ա-
մէն լեզուով և ամէն կերպով ծանօթ
ընագիրներու և թարգմանութեանց: Եւ
սակայն Աստուածաշունչի բնագրի տար-
բերութիւն մը չէ այս, ինչպէս վերագոյն
սիրուածը, այլ լոկ Երանոսի լատին բնա-
գիրը թարգմանողի անուշադրութիւն, որով
hodie կամ մանաւանդ nudius (= այ-
սոր) բառը կարգադրել է nudus (= մերկ):

Այսչափ օրինակներ՝ կարծենք պէտք ե-
ղածն ալ աւելի շատ են մեր դիտողու-
թեամբ ճշգրտութիւնը հաստատելու համար,
որուն իբրեւ աւելի զօրաւոր յենարան մը
տալով, կէտի մը վրայ կ'ուզենք հրաւի-
րել մեր բանասիրաց ուշադրութիւնը,
յորմէ մինչև ցայսօր վրիպած է, և կը
խնդրենք դիտել որ, — եթէ ինչ մը տուած

են մեզ Կղեսիա, Մծբին ուր բոլորովին
ատորական ազդեցութիւն էր, — եթէ ինչ ինչ
տուած են մեզ Անտիոք, Կեսարիա, Ա-
թէնք ուր բոլորովին զբթէ յունական էր
ազդեցութիւնը, — իսկուս մինչև և զբթէ ա-
մեն ինչ տուած են մեզ Բիւզանդիոն և
մանաւանդ Աղեքսանդրիա ուր՝ եթէ ոչ բո-
լորովին, այլ գէթ մեծաւ մասամբ լատին
էր ազդեցութիւնը: Եւ եթէ Մեծ. Ս. Ա-
գինեան կ'ուզէ լոկ հին աւանդութեան մը
արձագանգ ըլլալ երբ կ'ըսէ, թէ Լատին
ընդոս թարգմանութիւն առաջին անգամ ժող-
դարէն յետոյ սկսած երևայ ինչ խորհրդին
վրայ, կարծենք այլ ևս շատ ուշ մնացած
արձագանգ մը հնչեցնէ. իսկ եթէ մեր տե-
սութիւնները ըննելէ վերջ իբրեւ ընկական
հետեանք մը կ'ըսէ զայդ, կը համարինք
որ իրաւունք ունենանք կասկածելու մի՛
զուցէ չափազանց շութափութեամբ հա-
նուած հետեանք մ'ըլլայ:

Հ. Յ. ԱՌԳԵՐ

Շ Ո Ղ

ժՈՂՈՎՐԻՍԿԱՆ - ՌԵՎՈՒՍԿԱՆԸ

ՀԱՆԳԷՍ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է

Թուրքիա Տարեկան 12 դր.

Արտաստման 3 ֆր.

Հատը 1 դր.

Հասցէ Administr. de la Revue

« Chogh »

Pharmacie Sirounian

Pancaldi

CONSLE

ՄԵՐ ՇՆՈՐՀԱՎԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Կը յայտնենք հրապարակաւ վօսմ. Տիգրան
Խան Բէլէկեանի որ հաճեցաւ ընծայել մեզ իր
հին և յարգի ամաններու « Collections » շնորհ
և պատուաբեր հրատարակութենէն օրինակ մը:
Ի դիմաց Հայկական Բաժնի
Մատենադարանի վանացս

Հ. Ղ. ՏԱՅԵԱՆ

1. Հուսկ յետին երկու բառ մնալ յաւելուք
ի նպատակ յունարէն բնագրի յառաջ բերուած
կիրք և գաւառին բառերու նկատմամբ, որպէս
զի չըսուի թէ բան մը անտեսած ենք մոռացու-
թեամբ կամ դիտմամբ: Կիրք բառը կը համե-
մատուի յուն. πάσχα - բառի որ պէտք էր ելք
թարգմանելու: Բայց ասոր հերքումն արդէն իսկ
իր մէջն է երբ իրամամբ կը դիտենք որ ոչ թէ
միայն Տերաւորիանոս, Որոգինէս, Նագիանգա-
ցին, Լակտանտիոս, Իսիդորոս և ուրիշ Հարք
այդ բառը կիրք իմաստով հասկցած են, այլ
նոյն ինքն Երանոս Բնիկդէմ Հիթանաւոցի-ի մէջ
բացայայտ կը վկայէ իւր զաղափարին: Ուրեմն
եթէ այսքան Հարք և նոյն իսկ Երանոս թագաւոր-
իբրեւ լարպարանք հասկցած են, ինչու զարմա-
նանք որ նոյնը կիրք կը թարգմանէ հայ թարգ-
մանիչը: Գարնաւ ի՞նչ իրաւամբ իբրեւ լեզուի
մը յատուկ նշան կ'առնուի այն բառը որ հասա-
րակաց դարձած է շատ լեզուացի:

Գալով երկրորդին՝ գաւառին բառի մէջ կ'ու-
զուի չիֆթութիւն մը տեսնել յուն. νόμος և
νομός (= ազարակ և օրէնք) բառերու: Ինչ որ
պարզապէս անտեղի է. Երանոսի թարգմանու-
թեան մէջ գաւառին դրուած է ազարակին բա-
ռի տեղ. ինչ որ բացայայտ կը պարզուի Երեմ-
միայի խօսքով, և առին ճշմարտութիւնը...
և նուազ քաղաքի բառին: Այս խօսքը մեկնած
աստե՛ն է որ կ'ըսէ Երանոս, իմանք Յուդայ ...
ասեմայ յԵՐՍՈՒՆ ԶԻՒՆՈՒՆ ՍԱՏԵՐՈՆ, մատենաց
նոցա գրիխառու: